

4. Obchodní bankovníctví

Jedním z nejvýznamnějších finančních zprostředkovatelů v každé tržní ekonomice jsou obchodní banky. Tato kapitola vysvětluje základní principy činnosti bank, institucionální uspořádání bankovního systému a podstatu a způsob využití nejdůležitějších bankovních produktů.

4.1 Banky a bankovní systém

Banky¹ jsou ve své podstatě podniky (podnikatelské subjekty), které mají ovšem v srovnání s podniky v jiných odvětvích ekonomiky řadu specifických rysů, projevujících se v jejich postavení a celkovém významu v ekonomice. Proto je činnost bank upravena přísnějšími pravidly oproti obecné úpravě podnikání. *Základní cíl činnosti banky* (ať již definovaný jako maximalizace tržní ceny akcií či maximalizace zisku) je však shodný jako u kteréhokoli jiného podniku.

Z *funkčního hlediska* lze banku charakterizovat jako finančního zprostředkovatele, jehož hlavní náplní činnosti je přijímání vkladů, poskytování úvěrů a provádění platebního styku. Vzhledem k tomu, že se na činnost bank v mnoha směrech vztahuje odlišný režim ve srovnání s podniky v jiných oblastech, musí existovat zcela jednoznačné *právní vymezení banky*, které je obsaženo ve speciálním zákoně o bankovníctví. Náš zákon o bankách,² vycházející při definici banky z příslušné směrnice EU,³ stanoví, že banky musí splňovat následující čtyři základní podmínky:

- jde o *právní osoby se sídlem v České republice, založené jako akciové společnosti*;
- *přijímají vklady od veřejnosti*, přičemž vkladem se rozumějí svěřené peněžní prostředky, které představují závazek vůči vkladateli na jejich výplatu. Přijímání vkladů od veřejnosti u nás ze zákona smějí provádět výhradně banky;
- *poskytují úvěry*, za něž se považují v jakékoli formě dočasně poskytnuté peněžní prostředky;
- k výkonu bankovních činností mají *bankovní licenci*, kterou uděluje Česká národ-

¹ Pojmem „banka“ budeme v této kapitole rozumět všechny banky kromě banky centrální.

² Viz zákon č. 21/1992 o bankách.

³ Viz Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2000/12/ES z 20. března 2000 o přístupu k činnosti úvěrových institucí a o jejím výkonu.

ní banka. K získání bankovní licence musí být ze strany žadatele splněny podmínky stanovené ČNB.⁴

Prostředí pro činnost bank – *bankovní prostředí* – je primárně upraveno zákonem o bankách, který stanoví podmínky pro vznik banky a její činnost, regulatorní rámec, je zde upraven i systém pojištění vkladů.

Bankovní prostředí je dále významným způsobem determinováno *opatřeními a vyhláškami České národní banky*, v nichž jsou konkretizovány některé podmínky pro činnost bank obecně stanovené v zákoně o bankách, výrazným způsobem ovlivňují bankovní prostředí i operativní nástroje měnové politiky, kterými ČNB přímo působí na činnost bank.⁵

Základní funkce bank

Banky plní v podmínkách tržní ekonomiky řadu funkcí, za základní je možné považovat:

- finanční zprostředkování,
- emisi bezhotovostních peněz,
- provádění platebního styku,
- zprostředkování finančního investování na peněžním a kapitálovém trhu.

Finanční zprostředkování. Jak jsme již uvedli v předchozí kapitole, banky představují nejdůležitější instituce finančního zprostředkování, které zajišťují pohyb kapitálu od přebytkových k deficitním jednotkám. Jako podnikatelské subjekty provádějí tuto činnost na ziskovém principu, a tudíž se snaží umísťovat získané zdroje tam, kde přinášejí (při dané míře rizika) nejvyšší zhodnocení. Tento princip vytváří podmínky pro přelévání peněžních prostředků do těch oblastí, oborů či podniků, kde je jejich zhodnocení (při dané míře rizika) nejvyšší, a tudíž nejefektivnější.

Emise bezhotovostních peněz. Jedinou institucí ve státě, která může emitovat hotovostní peníze, je centrální banka. Bezhotovostní peníze, tj. peníze v podobě zápisů na bankovních účtech, však mohou emitovat kromě centrální banky i banky.⁶ Z toho vyplývá, že banky neposkytují úvěry pouze z přijatých depozit, nýbrž díky emisi bezhotovostních peněz mohou poskytovat úvěry nad rámec přijatých depozit.

Provádění platebního styku. Banky tím, že vedou účty pro velký počet svých klientů, mohou provádět jejich vzájemné platby bezhotovostním převodem na jejich účtech bez potřeby hotovostních peněz. Efektivní platební styk je jednou ze základních podmínek pro fungování tržní ekonomiky.

Zprostředkování finančního investování. Banky pro své klienty na jedné straně zabezpečují emisi cenných papírů, na straně druhé potom zprostředkovávají pro své klienty-investory i jejich nákupy, popř. jiné investiční obchody, jako např. úschovu a správu aktiv, obchody s finanční deriváty apod.

⁴ Podrobněji viz 10. kapitola.

⁵ Podrobněji viz 9. kapitola.

⁶ Podrobněji viz 9. a 12. kapitola.

Bankovní systém a formy jeho uspořádání

Bankovní systém v dané zemi tvoří centrální banka a síť obchodních bank, jejich vzájemné vztahy a rovněž jejich vztahy k okolí (podnikovému sektoru, domácnostem, státu, zahraničí). Funkce a způsob fungování bankovního systému jsou determinovány zejména existujícím ekonomickým prostředím v dané zemi, ale i tradicí, zapojením země do mezinárodní spolupráce atd.

Moderní bankovní systémy ve vyspělých zemích jsou založeny na dvoustupňovém principu.⁷ *Dvoustupňový bankovní systém* spočívá na institucionálním oddělení makroekonomické funkce, kterou zabezpečuje centrální banka, a mikroekonomické funkce, která je doménou sítě komerčních bank. Hlavním cílem centrální banky je zabezpečování měnové (popř. cenové) stability, obchodní banky naopak provádějí svou činnost na podnikatelském principu, s cílem dosahovat zisk.

V současných bankovních systémech jednoznačně převládá model univerzálního bankovníctví. Je založen na tom, že banky mohou poskytovat celou paletu bankovních produktů, to znamená jak klasické produkty komerčního bankovníctví (zejména přijímání vkladů, poskytování úvěrů, zprostředkování platebního styku), tak i produkty investičního bankovníctví (zejména emisní obchody, obchody s cennými papíry, depotní obchody, majetkovou správu aktiv, zprostředkování fúzí a akvizic).⁸

Model odděleného bankovníctví je založen na institucionálním oddělení komerčního a investičního bankovníctví. Za typický příklad odděleného bankovníctví bývají označovány Spojené státy, kde byl legislativně zaveden jako reakce na hospodářskou krizi v roce 1929. Postupem času však docházelo i v USA ke stírání hranic mezi komerčním a investičním bankovníctvím a v současné době zde již legislativní překážky pro univerzální bankovníctví neplatí.⁹

Český bankovní systém

Bankovní systém v České republice jako členské země EU je determinován principy, které jsou obsaženy ve směrniciích EU upravujících jednotně v rámci EU činnost a regulaci bank.

Během prvního čtvrtletí roku 2011 působilo na českém bankovním trhu celkem 41 bank a poboček zahraničních bank, z toho bylo celkem 17 bank, pět stavebních spořitelů a 19 poboček zahraničních bank. K tomuto datu mělo na území ČR oprávnění

⁷ *Jednostupňové bankovní systémy* historicky předcházely dvoustupňovým. V jejich rámci neexistovala centrální banka, veškeré bankovní činnosti byly prováděny komerčními bankami. Za zvláštní formu jednostupňového bankovního systému je možné považovat i bankovní systémy v direktivních centrálně plánovaných ekonomikách. Byly založeny na tom, že makroekonomická a mikroekonomická funkce byly spojeny do jedné banky – „monobanky“.

⁸ Podrobněji o investičním bankovníctví viz subkapitola 5.1.

⁹ Opuštění odděleného bankovníctví bývá považováno za jednu z příčin globální finanční krize v roce 2008, proto se při hledání regulačního rámce, který by zamezil vzniku krizí podobného charakteru, diskutuje i znovuzavedení odděleného bankovníctví.

poskytovat bankovní služby rovněž celkem 299 bank z členských států EU v rámci volného pohybu služeb a na základě příslušné notifikace ČNB.¹⁰

Rozhodující podíl na českém bankovním trhu zaujímá skupina čtyř velkých *univerzálních bank* (Česká spořitelna, a. s., Československá obchodní banka, a. s., Komerční banka, a. s. a Unicredit, a. s.), jejíž podíl na celkových aktivech bankovního sektoru dosahoval na počátku roku 2011 téměř 59 %.

Vedle univerzálních bank působí na českém trhu i specializované banky – *stavební spořitelny*. Jejich vznik je vázán na udělení bankovní licence, okruh jejich činnosti je však omezen výhradně na tzv. stavební spoření a související produkty. To znamená, že přijímají účelové vklady a v návaznosti na tyto vklady a při splnění stanovených podmínek poskytují účelové stavební úvěry.¹¹

Na českém trhu působí i dvě banky se státní účastí, které mají specifické zaměření. *Českomoravská záruční a rozvojová banka* se specializuje na podporu malých a středních podniků, kterou provádí zejména prostřednictvím poskytování cenově zvýhodněných záruk za úvěry poskytované komerčními bankami; je zprostředkovatelem i řady státních programů na podporu malého a středního podnikání. *Česká exportní banka* je zaměřená na podporu vývozu prostřednictvím poskytování státem zvýhodněného (zejména z hlediska doby splatnosti úvěrů a výše úrokových sazeb) financování.

Určitý význam v českém bankovním systému mají i *pobočky zahraničních bank*. Pokud jde o pobočky bank ze zemí mimo EU, musí ke své činnosti získat licenci od ČNB, pobočky bank z EU mohou být zřizovány na základě jednotné evropské bankovní licence. Na území ČR mohou poskytovat na základě příslušné notifikace bankovní služby rovněž banky z členských států EU v rámci volného pohybu služeb.

Za součást bankovního systému je třeba považovat i *spořitelní a úvěrní družstva* (družstevní záložny), která však naše legislativa za banky nepovažuje, protože podléhají speciálnímu zákonu. Ten však zejména v důsledku harmonizace s legislativou EU pro oblast bankovníctví je dnes založen na shodných principech jako zákon o bankách. Vznik nových družstevních záložen u nás byl umožněn od 1. ledna 1996. Po jejich rozsáhlých problémech v letech 1999–2000 došlo k výraznému snížení jejich počtu i celkového objemu bilanční sumy.¹²

4.2 Bilance banky a výkaz zisku a ztráty

Podobně jako u jiných podniků podávají základní informaci o obsahu, rozsahu a do jisté míry i stabilitě činnosti banky dva nejdůležitější účetní výkazy – bilance a výkaz zisku a ztráty. Správné pochopení obsahu jednotlivých položek, vzájemných vazeb

¹⁰ Podle údajů ČNB.

¹¹ V souvislosti s omezováním státní podpory stavebního spoření se uvažuje o tom, že nebude omezeno výhradně na specializované stavební spořitelny.

¹² V prvním čtvrtletí roku 2011 u nás působilo 17 záložen a suma celkových aktiv dosahovala téměř 23 mld. Kč (viz ČNB – Základní ukazatele o sektoru družstevních záložen).

i způsobu oceňování je nezbytným předpokladem pro porozumění činnosti banky, vlivu bankovních obchodů na výsledek hospodaření banky, dopadu regulačních opatření atd.

Bilance banky

Dříve, než se budeme věnovat samotné bankovní bilanci, je třeba připomenout některé základní účetní principy a terminologii týkající se účetní bilance obecně.

Každá bilance, a nejinak je tomu i u bilance banky, nám dává informaci o tom, jaká je struktura majetku daného podniku na jedné straně a z jakých zdrojů je na druhé straně tento majetek financován.

Majetek – aktiva ukazuje levá strana bilance, zdroje financování jsou zachyceny na pravé straně bilance. Položky na pravé straně bilance se označují jako *pasiva* a zahrnují jak cizí, tak i vlastní zdroje. Pravá strana bilance se označuje též jako závazky a kapitál (liabilities and equity), přičemž závazky představují cizí zdroje a kapitál zdroje vlastní. V uvedeném pojetí (celková pasiva = závazky + kapitál, kde kapitálem rozumíme „vlastní“ kapitál) budeme používat těchto pojmů v dalším textu.

Z logiky podvojného účetnictví plyne, že *každá bilance musí být účetně vždy vyrovnaná* neboli musí vždy platit

$$\text{celková aktiva} = \text{celková pasiva} \text{ neboli } \text{závazky} + \text{kapitál}.$$

Základní strukturu bilance banky si objasníme na bilanci českého bankovního sektoru, která je uvedena v tabulce 4.1.

Rozvahová aktiva banky

Pokladní hotovost a pohledávky vůči centrálním bankám. V této položce se vykazují hotovostní peníze, včetně bankovek a mincí v zahraniční měně. Jsou zde vykazovány i kdykoli splatné (max. ve lhůtě do 24 hodin) pohledávky u centrální banky země nebo země, kde má banka a její pobočky sídlo.

Vzhledem k tomu, že tyto dvě uvedené položky (pokladní hodnoty a vklady u centrálních bank) představují nejlikvidnější formu aktiv a banka je může kdykoli použít k úhradě svých závazků (výplatě vkladů), bývají označovány jako *rezervy*, resp. *povinné minimální a dobrovolné rezervy*.¹³ Podíváme-li se do uvedené bilance, najdeme však rezervy i na straně pasiv. Jejich podstata i funkce (viz dále) jsou zcela odlišné, a nesmíme je proto s rezervami v aktivech zaměňovat.

Finanční aktiva se vykazují primárně podle toho, za jakým účelem je banka drží, z toho do značné míry vyplývají i rizika s nimi spojená a způsob jejich oceňování:

- *finanční aktiva k obchodování* jsou pořízena s cílem prodeje v blízké budoucnosti, zahrnují se sem i deriváty, které nejsou klasifikovány jako zajišťovací,

¹³ Formy povinných minimálních rezerv a způsob jejich určení jsou v různých zemích odlišné. U nás mohou být pouze ve formě korunových vkladů na účtech u ČNB (podrobněji viz subkapitola 9.4).

Tab. 4.1 Základní struktura bilance českého bankovního systému k 31. 12. 2010
(v mld. Kč)

Aktiva celkem	4 192	Závazky a vlastní kapitál celkem	4 192
Pokladní hotovost a pohledávky vůči centrálním bankám	436	Vklady, úvěry a ostatní finanční závazky vůči centrálním bankám	2
Finanční aktiva k obchodování	225	Finanční závazky k obchodování	122
Finanční aktiva v reálné hodnotě vykázaná do Z/Z	45	Finanční závazky v reálné hodnotě vykázané do zisku/ztráty	132
Realizovatelná finanční aktiva	400	Finanční závazky v naběhlé hodnotě	3 524
Úvěry a jiné pohledávky	2 575	Zajišťovací deriváty se zápornou reálnou hodnotou	19
Finanční investice držené do splatnosti	338	Rezervy	10
Zajišťovací deriváty s kladnou reálnou hodnotou	25	Ostatní závazky	40
Hmotný majetek	32	Základní kapitál	79
Nehmotný majetek	14	Emisní ážio	33
Účasti v přidružených a ovládaných osobách	72	Fondy z přecenění a ostatní oceňovací rozdíly	9
Ostatní aktiva	30	Rezervní fondy	40
		Nerozdělený zisk z předchozích období	126
		Zisk (ztráta) za běžné účetní období po zdanění	56
Úhrn poskytnutých příslibů, záruk a jiných podrozvahových pohledávek	6 342	Úhrn přijatých příslibů, záruk a jiných podrozvahových závazků	9 731
Poskytnuté přísliby a záruky	731	Přijaté přísliby a záruky	525
Poskytnuté zástavy	8	Přijaté zástavy	1 735
Pohledávky ze spotových operací	36	Závazky ze spotových operací	40
Pohledávky z pevných termínových operací	5 137	Závazky z pevných termínových operací	5 136
Pohledávky z opcí	366	Závazky z opcí	366
Hodnoty předané k obhospodařování	0	Hodnoty převzaté k obhospodařování	58
Hodnoty předané do úschovy, správy a k uložení	29	Hodnoty převzaté do úschovy, správy a k uložení	1 871

Pramen: ČNB – Základní ukazatele o sektorech finančního trhu.

- *finanční aktiva v reálné hodnotě vykázaná do Z/Z* obsahují finanční aktiva, u kterých se banka při jejich prvotním zařazení dobrovolně rozhodla o jejich vykazování v reálné hodnotě,

- *finanční investice držené do splatnosti* zahrnují dluhové instrumenty, u nichž má banka záměr a schopnost držet je až do jejich splatnosti,
- *realizovatelná finanční aktiva* zahrnují všechny dluhové a majetkové finanční instrumenty nepatřící do žádné z výše uvedených kategorií.

Úvěry a jiné pohledávky zahrnují veškeré pohledávky za tuzemskými i zahraničními nebankovními institucemi (klienty) a republikovými a místními orgány, kromě pohledávek vzniklých na základě dluhových cenných papírů. Úvěry klientům se dále obvykle člení z hlediska doby splatnosti nebo jejich rizikovosti.

Zajišťovací deriváty s kladnou reálnou hodnotou jsou deriváty, které banka sjednává za účelem zajištění, splňují stanovené podmínky pro zařazení do této kategorie a mají kladnou reálnou hodnotu; pokud je jejich reálná hodnota záporná, potom se objevují v pasivech.

Účasti v přidružených a ovládaných osobách jsou účasti v dceřině, resp. přidružené společnosti. Dceřinou společností (ovládanou osobou) se rozumí společnost, v níž banka fakticky nebo právně vykonává přímo nebo nepřímo rozhodující vliv (kontrolu) na řízení nebo provozování podniku. Přidruženou společností se rozumí společnost, která není dceřinou společností, a banka v ní vykonává podstatný (významný) vliv. Podstatným vlivem se rozumí schopnost účetní jednotky podílet se na finanční a operativní politice jiné společnosti, ale bez schopnosti vykonávat rozhodující vliv.

Rozvahová pasiva banky

Pasiva banky představují zdroje k financování aktivních bankovních obchodů. Můžeme je rozdělit do dvou skupin:

- *cizí zdroje* (cizí kapitál, závazky banky). Jsou tvořeny zdroji, které banka získává k časově omezenému použití na úvěrovém (dluhovém) principu od svých věřitelů;
- *vlastní zdroje* (vlastní kapitál nebo označovaný jenom „kapitál“). Jsou vytvářeny jednak vkladem majitelů banky do akciového kapitálu, jednak zdroji, které banka vytvořila svou činností (zisk) a byly ponechány v bance. Podíl kapitálu na celkových pasivech je u bank ve srovnání s jinými podniky relativně velmi nízký (za český bankovní sektor přibližně 5 %¹⁴), což na straně jedné umožňuje dosahovat vysoké rentability vlastního kapitálu, na straně druhé je s tím spojeno nemalé riziko ztráty solventnosti banky.

Vklady, úvěry a ostatní finanční závazky vůči centrálním bankám představují veškeré zdroje, které banka získává od centrální banky. Banky u nás jsou dlouhodobě vůči centrální bance ve věřitelské pozici, proto od ní čerpají prostředky výjimečně.

Finanční závazky k obchodování, resp. v reálné hodnotě vykázané do zisku/ztráty mají analogický obsah, jako tomu je u finančních aktiv stejného charakteru.

Finanční závazky v naběhlé hodnotě zahrnují zdroje získané od nebankovních klientů a republikových a místních orgánů; jsou zde vykazovány i zdroje získané

¹⁴ Zde mluvíme o podílu na základě údajů z účetních hodnot v rozvaze, nikoli o kapitálové přiměřenosti, která se počítá odlišným způsobem.

emisí různých forem vkladových certifikátů. Obvykle se dále člení z hlediska doby splatnosti.

*Rezervy*¹⁵ slouží k pokrytí ztrát vyplývajících z povinnosti provést určité jednostranné plnění, pokud existuje povinnost plnit, je pravděpodobné, že plnění nastane a vyžádá si odtok prostředků a je možné provést přiměřeně spolehlivý odhad plnění. Rezervy se tvoří na vrub nákladů ve výši, která je nejlepším odhadem výdajů nezbytných k vypořádání existujícího závazku.

Základní kapitál zahrnuje v peněžním vyjádření souhrn nominálních hodnot akcií emitovaných bankou.

Rezervní fondy a ostatní fondy ze zisku jsou fondy tvořené ze zdaněného zisku banky. Jde především o zákonný rezervní fond, jehož minimální tvorba a použití jsou dány obchodním zákoníkem.

Emisní ážio představuje rozdíl mezi emisním kursem a jmenovitou hodnotou akcií při jejich emisi.

Fondy z přecenění a ostatní oceňovací rozdíly souvisejí se způsobem promítnutí změn v ocenění některých položek do hospodářského výsledku. V této položce se projeví změny v ocenění v těch případech, kdy se nepromítají přímo do výsledku (zisku či ztráty).

Nerozdělený zisk představuje vytvořený zisk, který dosud nebyl rozdělen na příděly do fondů tvořených ze zisku, výplatu dividend apod.

Podrozvaha

Kromě obchodů, které nacházejí svůj odraz v rozvaze banky, provádějí banky řadu obchodů, které nepředstavují bezprostřední, nýbrž budoucí pevnou nebo potenciální pohledávku či závazek. Proto se neobjevují přímo v rozvaze banky, ale jsou vykazovány mimo rozvahu jako podrozvahová aktiva a pasiva.

Poskytnuté a přijaté přísliby a záruky mohou vyplývat zejména z příslibů úvěrů a půjček, záruk a ručení, ze směnek a z akreditivů. V podrozvahových aktivech se vykazují bankou poskytnuté (vystavené) přísliby a záruky, v podrozvahových pasivech naopak ty, kdy je banka v pozici příjemce (beneficianta).

Poskytnuté a přijaté zástavy zahrnují veškeré druhy zástav (nemovitě, peněžní, v cenných papírech, popř. jiné), které banka poskytla, resp. které přijala.

Pohledávky a závazky ze spotových operací zachycují pohledávky a závazky ze sjednaných, ale dosud nevypořádaných spotových operací. V podrozvahových aktivech se vyazuje hodnota toho, co na základě sjednaného obchodu získá, v podrozvahových pasivech naopak hodnota toho, co bude dodávat (např. termínové obchody).

Pohledávky a závazky z pevných termínových operací vyplývají z otevřených pozic na termínovém trhu v pevných kontraktech (forwardy, futures a swapy).

Pohledávky a závazky z opcí vznikají v důsledku koupě či prodeje opcí nebo jiných opčních instrumentů.

¹⁵ S rezervami (povinnými a dobrovolnými) jsme se setkali již v aktivech bilance banky. Je třeba pamatovat na to, že jde jen o shodu terminologickou, svou podstatou a úlohou ovšem jde o zcela odlišné položky a nesmíme je v žádném případě zaměňovat.

Hodnoty předané a převzaté do úschovy, správy, uložení a obhospodařování představují finanční nástroje, které banka předala (resp. převzala) do úschovy, správy, uložení či obhospodařování.

Kapitál banky a jeho funkce

Z *kvalitativního* hlediska můžeme kapitál charakterizovat jako ty zdroje k financování aktivních obchodů, které vkládají majitelé (akcionáři) do banky při jejím založení, resp. rozšíření emisí nových akcií nebo které byly vytvořeny činností banky (ze zisku po zdanění) a byly v ní ponechány. Z *kvantitativního* hlediska lze kapitál vymezit jako rozdíl mezi celkovou výší aktiv a závazků (cizích zdrojů).

Kapitál plní v bance řadu důležitých *funkcí*. Za nejvýznamnější funkce kapitálu, resp. jeho některých složek lze považovat:

- zdroj k financování aktivních obchodů banky;
- krytí ztrát, které vznikají bance zejména v důsledku nedobytných pohledávek nebo poklesu tržní hodnoty aktiv;
- ohraničení rozsahu bilančních i mimobilančních obchodů banky. Aby se zamezilo neúměrnému snižování podílu kapitálu na celkových aktivech banky (a tím i růstu rizikovosti bank), musí banky udržovat určitou minimální výši tohoto podílu v podobě tzv. *kapitálové přiměřenosti* (blíže viz subkapitola 10.3);
- ukazatel kapitálové síly banky.

Výkaz zisku a ztráty

Výkaz zisku a ztráty ukazuje výsledky hospodaření banky za dané období. Konkrétnější představu o struktuře výkazu zisku a ztráty i kvantitativním významu jednotlivých položek je možné si udělat na základě tabulky 4.2, která zachycuje výkaz zisku a ztráty za celý český bankovní sektor.

Tab. 4.2 Výkaz zisku a ztráty českého bankovního sektoru za rok 2010 (v mil. Kč)

Zisk z finanční a provozní činnosti	157 358
Úrokové výnosy	167 048
Úrokové náklady	61 653
Výnosy z dividend	5 885
Výnosy z poplatků a provizí	48 257
Náklady na poplatky a provize	9 887
Realizovaný zisk (ztráta) z finančních aktiv a závazků nevykázaných v RH do Z/Z	-1 451
Zisk (ztráta) z finančních aktiv a závazků k obchodování	11 032

Zisk (ztráta) z finančních aktiv a závazků v RH vykázané do Z/Z	2 398
Zisk (ztráta) ze zajišťovacího účetnictví	-208
Kursově rozdíly	-3 097
Ostatní provozní výnosy	3 357
Ostatní provozní náklady	4 324
Správní náklady	62 376
Odpisy	6 907
Tvorba rezerv	-249
Ztráty ze znehodnocení	22 535
Zisk (ztráta) z neoběžných aktiv a vyřazovaných skupin	-157
Náklady na daň z příjmů	9 989
Zisk (ztráta) po zdanění	55 644

Pramen: ČNB – Základní ukazatele o sektorech finančního trhu.

4.3 Bankovní rizika a základní principy jejich řízení

Při provádění obchodů jsou banky vystaveny řadě různých rizik. Jejich správná identifikace, měření a řízení patří k jedné ze základních podmínek efektivní činnosti banky a její dlouhodobé stability.

Vzhledem k tomu, že banky se snaží z dlouhodobého hlediska maximalizovat svůj zisk, musejí přebírat určitá rizika, protože nerizikové operace (resp. činnost směřující k úplnému vyloučení rizika) by se mohly projevit v nedostatečné ziskovosti banky. Banky se proto snaží maximalizovat svou ziskovost, popř. dosahovat jinak formulovaného cíle při dané (stanovené) míře rizika.

Mezi nejdůležitější druhy bankovních rizik patří

- úvěrové riziko,
- úrokové riziko,
- měnové riziko,
- likviditní riziko,
- kapitálové riziko (riziko nesolventnosti).

Úvěrové riziko

Úvěrové riziko spočívá ve své podstatě v tom, že klient či obchodní partner banky nedodrží sjednané podmínky finanční transakce a bance tím vznikne finanční ztráta. Úvěrové riziko je závislé na struktuře a kvalitě rozvahových aktiv banky a mimo-bilančních obchodů. Vyplývá pro banku z *platební neschopnosti* či *platební nevěle*

dlužníků splatit své závazky vůči bance, které pocházejí ze splatných úvěrů, včetně úroků, ale i z cenných papírů, které má banka ve svém portfoliu, poskytnutých záruk, devizových obchodů, z obchodů na peněžním trhu atd.

Pro měření úvěrového rizika je důležité rozlišovat dvě složky každého úvěrového rizika:

- *pravděpodobnost defaultu* ukazuje na pravděpodobnost vzniku kreditní události, v důsledku níž vznikne bance ztráta a
- *expozice v riziku* vyjadřuje výši ztráty, která vznikne bance v důsledku vzniku kreditní události.

Úvěrovému riziku se banky snaží bránit komplexním prověřováním bonity svých klientů či obchodních partnerů, resp. využívají různých zajišťovacích instrumentů (ručení, záruky, zástava movitých a nemovitých věcí aj.).

Úrokové riziko

Úrokové riziko vyplývá ze změn tržních úrokových sazeb a jejich negativního dopadu na zisk (resp. hodnotu vlastního kapitálu) banky. Výše úrokového rizika závisí na struktuře bilance banky z hlediska citlivosti úrokových výnosů, resp. nákladů jednotlivých položek aktiv, resp. pasiv na změny tržních úrokových sazeb (zkráceně úroková citlivost aktiv, resp. pasiv). Úrokovému riziku je banka vystavena tehdy, pokud úroková citlivost aktiv není shodná s úrokovou citlivostí pasiv.

Pokud má banka více aktiv citlivých na změny tržní úrokové sazby než pasiv, znamená to při *poklesu* tržních úrokových sazeb, že se sníží úrokový výnos u vyššího objemu aktiv, než u jakého se sníží úrokové náklady u pasiv. Pro banku to potom znamená (*ceteris paribus*) pokles čistých úrokových výnosů.

V případě, že banka má naopak větší objem pasiv citlivých na úrokovou sazbu než aktiv, představuje to pro ni snížení čistých úrokových výnosů v případě *vzestupu* úrokových sazeb.

Řízení úrokového rizika je možné provádět dvěma způsoby:

- přizpůsobit strukturu aktiv a pasiv tak, aby jejich úroková citlivost na změny tržních úrokových sazeb byla přibližně shodná;
- pomocí derivátových obchodů (swapů, futures, FRA, opcí) zajistit otevřené (z úrokového hlediska) pozice vyplývající z rozdílné struktury aktiv a pasiv vzhledem k citlivosti na úrokový vývoj. Pokud je úrokový vývoj pro banku nepříznivý, bance to sice snižuje úrokový výnos, ale tento pokles je kompenzován ziskem ze sjednaných derivátů.

Měnové riziko

Měnové riziko je ve své podstatě blízké úrokovému riziku. Vyplývá pro banku ze *změn tržních měnových kursů a jejich negativního dopadu na zisk* (resp. hodnotu vlastního kapitálu) banky. Výše rizika závisí na struktuře aktiv a pasiv banky z měno-

vého hlediska, riziko je obecně tím vyšší, čím vyšší část aktiv je refinancována pasivy v jiné měně. Řízení měnového rizika je analogické jako u rizika úrokového.

Likviditní riziko

Každá banka, pokud se nechce dostat do potíží, musí být v každém okamžiku likvidní. Likviditou banky rozumíme *schopnost banky dostat v každém okamžiku svým splatným závazkům*, zejména schopnost kdykoli vyplatit v požadované formě splatné vklady klientů, resp. provést platbu z účtu podle příkazu klienta či splnit závazky ze sjednaných obchodů.

Při *řízení likvidity* se banka snaží uvádět do souladu každodenní příliv a odliv likvidních prostředků. K trvalému zabezpečování likvidity musí banka mít k dispozici pohotové *zdroje likvidity*, to znamená:

- na straně aktiv vytvářet takové portfolio, které bance zajišťuje dostatek likvidních prostředků, resp. umožňuje jí v případě potřeby okamžitě přeměnit aktiva na likvidní peníze;
- na straně pasiv mít k dispozici takové instrumenty, pomocí nichž může v případě potřeby prakticky okamžitě získat likvidní prostředky (např. dohodnuté úvěrové linky s jinými bankami).

Kapitálové riziko

Kapitálové riziko (riziko nesolventnosti) v sobě svým způsobem zahrnuje všechna předchozí rizika banky. Spočívá v tom, že *výše závazků v tržním vyjádření převyšuje tržní hodnotu veškerých aktiv* (banka se stává nesolventní) neboli jinak řečeno: *banka není schopna pokrýt své ztráty z vlastního kapitálu*. Řízení solventnosti je jednak spojeno s vyšší kapitálou, zejména však s řízením všech rizik podstupovaných bankou. Je zřejmé, že čím vyšší je vlastní kapitál banky, tím menší riziko nesolventnosti existuje. Na druhé straně platí, že zvyšování vlastního kapitálu snižuje rentabilitu vlastního kapitálu banky pro akcionáře.

4.4 Systematizace bankovních produktů

Systematizace bankovních produktů není vzhledem k jejich k značné různorodosti a vzájemnému prolínání jednoduchou záležitostí. Klasický přístup členění bankovních produktů (obchodů), který je založen na jejich *odrazu v bilanci banky*, rozděluje bankovní obchody na aktivní, pasivní a neutrální (indiferentní).

Aktivní bankovní obchody jsou takové, které se odrážejí v aktivech rozvahy banky. Banka při nich vstupuje do postavení věřitele, vznikají jí různé pohledávky (např. při poskytování úvěrů, nákupu dluhových cenných papírů) nebo jí vznikají v jejich důsledku určitá vlastnická práva (např. při zakoupení majetkových cenných papírů).

Pasivní bankovní obchody nacházejí naproti tomu odraz na pravé straně rozvahy,

v pasivech banky. Jde především o obchody, kdy banka získává na úvěrové bázi cizí zdroje (např. příjem vkladů, emise vlastních dluhopisů). Banka je při těchto obchodech v dlužnickém postavení, vznikají jí různé závazky. Vzhledem k tomu, že součástí pasiv banky je i vlastní kapitál banky, bývají do pasivních obchodů někdy zařazovány i operace související s vlastním kapitálem banky.

Neutrální bankovní obchody jsou takové obchody, při nichž banka aktuálně nevystupuje ani ve věřitelském ani v dlužnickém postavení, a proto se tyto obchody neobjevují v rozvaze banky, jsou rozvahově neutrální.

Moderní přístupy k systematizaci bankovních produktů se do značné míry odklánějí od klasického principu, který vychází primárně z *pohledu banky* a jehož podstatou je bilanční odraz daného produktu, a naopak staví do popředí funkci (účel), jakou plní daný bankovní produkt *pro klienta banky*. Podle tohoto přístupu můžeme rozdělit bankovní produkty do pěti základních skupin:

- *bankovní finančně úvěrové produkty*. Umožňují klientům získat finanční prostředky od banky;
- *depozitní (vkladové) bankovní produkty*. Představují pro klienty možnosti finančního investování;
- *platebně zúčtovací bankovní produkty*. Umožňují klientům provádět platební a zúčtovací styk prostřednictvím banky;
- *produkty investičního bankovníctví*. Znamenají pro klienty možnosti finančního investování, získávání zdrojů nebo zajištění prostřednictvím derivátových nástrojů, dále služby spojené s úschovou a správou investičních nástrojů, rovněž i poradenské služby banky při realizaci fúzí a akvizic, restrukturalizaci podniků apod.;
- *pokladní a směnárenské produkty*. Představují pro klienty jednak různé transakce s hotovými penězi (výměna poškozených bankovek) a jednak směnu hotových peněz z jedné měny do druhé.

Z hlediska klientské segmentace je pro banku velmi důležité členění bankovních produktů do dvou následujících skupin:

- *retailové produkty*. Vyznačují se tím, že se většinou týkají relativně menších částek, ale naopak většího počtu transakcí či klientů;
- *wholesalové produkty*. Jsou většinou spojeny s většími částkami, často mají mnohem individuálnější povahu.

Toto rozlišování je důležité z hlediska banky kvůli nastavení parametrů produktů v obou skupinách, včetně postupů při jejich poskytování a zpracování.

4.5 Bankovní finančně úvěrové produkty

Poskytování úvěrů a další formy financování patří mezi nejdůležitější obchody komerčních bank. Banky poskytují celou řadu různých úvěrů, které se vzájemně odlišují řadou charakteristik. Sestavit přehled všech v praxi se vyskytujících úvěrů je takřka

nemožné, samo třídění úvěrů není jednoduchou záležitostí. Zaměříme se proto pouze na vysvětlení principu základních forem úvěrů.

Bankovní produkty, jejichž prostřednictvím banky kryjí finanční potřeby svých klientů, můžeme rozdělit do tří základních skupin:

- *peněžní úvěry*. Znamenají skutečné poskytnutí likvidních prostředků obvykle v bezhotovostní formě. Klient musí v dohodnuté lhůtě splatit přijatý úvěr, včetně úroků. Tyto úvěry se z hlediska banky přímo odrážejí v její rozvaze, a tedy přímo ovlivňují její likviditu. Kromě podnikatelských účelových provozních a investičních úvěrů sem dále patří úvěry kontokorentní, eskontní, hypoteční a spotřebitelské;
- *závazkové úvěry a záruky*. Ty naopak neznamenají pro klienta bezprostřední získání likvidních prostředků. Banka se pouze v určité formě zaručuje za svého klienta a zavazuje se splnit jeho závazek, pokud tak klient neučiní sám. Jde zejména o různé druhy bankovních záruk, dále pak o akceptační a avalový úvěr;
- *alternativní formy financování*. Ty lze charakterizovat jako takové produkty, které umožňují klientům získat finanční prostředky za určitých specifických podmínek. K nejdůležitějším patří faktoring a forfaiting.

Kontokorentní úvěr

Kontokorentní úvěr je poskytovaný na kontokorentním (běžném) účtu tak, že zůstatek účtu může přecházet do debetu. Klient čerpá úvěr automaticky tak, že provádí platby ze svého účtu, na němž v důsledku toho může přecházet i do debetu. Maximální výše čerpaného úvěru je dána dohodnutým *úvěrovým rámcem*, který určuje maximálně přípustný debet na kontokorentním účtu. Banka může povolit i určité *krátkodobé překročení* tohoto rámce, což může pro klienta znamenat dodatečné úrokové náklady.

Splatnost je v zásadě krátkodobá, což vyplývá jak z účelu použití úvěru i doby, na kterou je smlouva uzavírána (zpravidla 1 rok). Vzhledem k tomu, že banka s dobrými klienty úvěr každoročně prolouhuje, může mít úvěrový vztah středně až dlouhodobý charakter.

Vzhledem k tomu, že klient platí úrok pouze ze skutečně čerpaného úvěru (debetního zůstatku na účtu), je obvykle úroková sazba ve srovnání s jinými krátkodobými úvěry vyšší.

Box 4.1

SMĚNKY

Směnka je cenný papír splňující zákonem (Zák. 191/1950 Sb.) předepsané povinné náležitosti, na kterém se určitá osoba stanoveným způsobem zavazuje zaplatit oprávněnému majiteli směnky na směnce uvedenou peněžní částku.

Základní formy směnek

Směněčný zákon rozeznává dvě základní formy směnek, které se využívají i v praxi:

- *vlastní směnku* (označovanou též jako solosměnka), kterou vystavuje sám dlužník a zava-

zuje se zaplatit ve prospěch oprávněného majitele směnky směnečnou částku. Hlavním směnečným dlužníkem je tedy sám výstavce a závazek ze směnky mu vzniká vystavením (podpisem) směnky;

- *cizí směnku* (označovanou též jako *trata*), kterou vystavuje věřitel a přikazuje dlužníkovi zaplatit směnečnou částku ve prospěch třetí osoby. Dlužník se stává směnečně zavázaným v případě *akceptu* (přijetí) směnky, který uděluje svým podpisem.

Pro bankovní praxi je rovněž důležité rozlišování směnek na

- *směnky obchodní*, které vznikly jako výraz poskytnutého dodavatelského úvěru;
- *směnky finanční*, které jsou naproti tomu pouze odrazem určitých finančních transakcí bez odpovídajícího pohybu zboží či služeb.

Náležitosti směnky

Abyste směnka byla směnkou, musí splňovat zákonem předepsané náležitosti. Cizí směnka musí podle našeho směnečného zákona obsahovat:

- *výslovné označení, že jde o směnku, ve vlastním textu směnky v jazyce, v němž je text listiny napsán;*
- *bezpodmínečný příkaz zaplatit určitou peněžitou sumu.* Příkaz nesmí být vázán na splnění jakýchkoli podmínek;
- *jméno toho, kdo má platit* – směnečníka, trasáta;
- *údaj splatnosti (dospělosti) směnky.* Splatnost směnky může být určena čtyřmi způsoby: na viděnou (vistasměnka), na určitý čas po viděné (lhůtní vistasměnka), na určitý čas po datu vystavení (datosměnka), na určitý den (denní, fixní směnka);
- *údaj místa, kde má být placeno;*
- *jméno toho, komu nebo na jehož řad má být placeno* (směnečný věřitel, remitent);
- *datum a místo vystavení směnky;*
- *podpis výstavce.*

Náležitosti vlastní směnky jsou analogické, odpadá pouze jméno toho, kdo má platit. Hlavním směnečným dlužníkem je sám výstavce vlastní směnky.

Kromě uvedených podstatných náležitostí může směnka obsahovat některé další fakultativní náležitosti – *doložky*, které – pokud jsou na směnce – určitým způsobem upravují režim proplácení směnky, její převoditelnost, ručení ze směnky apod. Mezi nejdůležitější patří *domicilační doložka* (určuje místo, kde je směnku třeba předložit k proplácení), *doložka „bez protestu“* (zbavuje majitele směnky opatřovat protest směnky), *rekta doložka* (zakazuje převod směnky indosamentem), *doložka o rukojemství, avalu* (určuje rukojemího za směnečného dlužníka).

Převoditelnost směnky

Směnka je ze zákona *převoditelným cenným papírem*. Proto lze každou směnku (i takovou, na které doložka „na řad“ není výslovně uvedena) indosamentem (rubopisem) převádět na další subjekty, které se na základě toho stávají právoplatnými majiteli směnky a mohou uplatňovat nároky z ní plynoucí. Pouze směnky opatřené od výstavce rekta doložkou jsou indosamentem nepřevoditelné. Při indosamentu se vyskytují dvě osoby:

- *indosant* – ten, kdo směnku indosamentem převádí;
- *indosatář* – ten, na koho je směnka převáděna.

Indosament musí podle zákona splňovat zejména následující *náležitosti*:

- musí být napsán na směnce nebo na jejím přívěsku, často se uvádí na rub směnky;

- musí být bezpodmínečný, částečný indosament je neplatný;
- musí být indosantem podepsán, doporučuje se připojit i jeho adresu;
- řádný majitel směnky se musí prokázat nepřetržitou řadou indosamentů.

Placení a postih při neplacení

Splatnou směnku musí oprávněný majitel předložit k proplacení v *prezentační lhůtě*, kterou je platební den nebo v následujících dvou pracovních dnech. *Platební den* je totožný se dnem splatnosti směnky; případně-li den splatnosti na den pracovního klidu, je platebním dnem následující pracovní den.

Pokud majitel směnky nepředloží směnku v prezentační lhůtě, ztrácí práva vůči všem směnečně zavázaným osobám, s výjimkou akceptanta a jeho rukojmího. Majitel směnky nesmí odmítnout *částečné placení* a na nezaplacenou část se pohlíží jako na neproplacenou směnku. Pokud zaplatil dlužník celou směnečnou sumu, má právo požadovat vrácení směnky opatřené potvrzením majitele o zaplacení.

Pokud odmítne směnečník akceptaci nebo zaplacení směnky, může majitel směnky uplatnit *směnečný postih* vůči kterékoliv směnečně zavázané osobě. Musí však odepření akceptace či proplacení nechat oznámit sepsáním veřejné listiny – *protestem* (kromě případů, kdy je doložkou „bez protestu“ tato povinnost zrušena). Kromě toho má majitel povinnost ve stanovené lhůtě oznámit odepření akceptace nebo zaplacení výstavci směnky a svému indosantu (*notifikační povinnost*). Výstavce i všichni indosanti a rukojmí jsou zavázáni majiteli směnky společně a nerozdílně (*solidárnost ručení*); to znamená, že každý ručí za celou vyšší směnečné částky.

Výhody směnek

Oproti pohledávkám nepodloženým směnkami lze výhody směnek shrnout v zásadě do následujících bodů:

- solidárnost ručení směnečně zavázaných osob,
- jednoznačnost pohledávky,
- zkrácené soudní řízení,
- jednoduchá převoditelnost pohledávky podložené směnkou.

Eskontní úvěr

Eskontní úvěr je krátkodobý úvěr, který poskytuje banka prostřednictvím odkupu (*eskontu*) směnky (podrobněji o směnkách viz box 4.1) před její splatností (dospělostí), přičemž si sráží úrok – *diskont* – za dobu od eskontu do dne splatnosti směnky (resp. platebního dne).

Eskontuje-li banka směnku, stává se jejím majitelem se všemi právy, ale i povinnostmi. Banka poskytuje subjektu, který na ni eskontoval směnku, eskontní úvěr, jehož výše je určena směnečnou částkou a dobou splatnosti směnky. Úvěr je splacen v den splatnosti směnky hlavním směnečným dlužníkem.

Hypoteční úvěr

Za základní charakteristický rys hypotečního úvěru lze považovat *způsob jeho zajištění, kterým je zástavní právo k nemovitosti*. Z povahy zajištění vyplývá relativně nízké riziko hypotečních úvěrů.

Z vymezení hypotečního úvěru vyplývá, že není omezen z hlediska účelu, na který

je poskytován. Nicméně v praxi zcela převládají hypoteční úvěry poskytované jako účelové na financování pořízení nemovitostí a bytových potřeb.

Pokud hypoteční úvěr není refinancován zdroji z emise hypotečních zástavních listů, potom se na něj vztahuje shodný režim jako na jiné druhy úvěrů (pouze podmínka zajištění nemovitostí musí být splněna). To znamená, že takové hypoteční úvěry mohou poskytovat všechny banky (koneckonců i nebankovní instituce).

V případě, že pohledávky z hypotečního úvěru jsou použity jako krytí emitovaných hypotečních zástavních listů, potom již musí hypoteční úvěry splňovat stanovené podmínky týkající se jeho zajištění zástavním právem k nemovitostem.¹⁶

Výše úrokové sazby z hypotečních úvěrů je vzhledem k relativně malému riziku bank, které je dáno zajištěním zástavním právem k nemovitosti, obvykle nižší ve srovnání s úrokovými sazbami z jiných úvěrů. Úroková sazba může být stanovena jako *pevná* sazba po celou dobu splatnosti nebo *pohyblivá* sazba v závislosti na vývoji tržních úrokových sazeb. Často se používá i *kombinace* obou způsobů, to znamená pevná sazba pro několik počátečních let a sazba pohyblivá pro zbylou dobu do splatnosti úvěru.

Spotřebitelské úvěry

Spotřebitelské úvěry jsou úvěry poskytované fyzickým osobám – spotřebitelům na nepodnikatelské účely.

Od úvěrů podnikatelským subjektům se zásadním způsobem liší z *hlediska svého užití*: u podnikatelských úvěrů zpravidla plyne z úvěrovaného objektu cash flow, ze kterého se úvěr splácí. Naproti tomu spotřebitelské úvěry slouží ke krytí spotřebních výdajů, a tudíž *úvěrovaný objekt přímo neprodukuje zdroje ke splácení úvěru*.

Pro úrokové sazby ze spotřebitelských úvěrů většinou platí, že jsou relativně vysoké, což vyplývá z rizika, které je s nimi pro banky spojeno.

Smlouva, ve které se sjednává spotřebitelský úvěr, musí obsahovat uvedení *roční procentní sazby nákladů (RPSN)* na spotřebitelský úvěr, která vyjadřuje procentní podíl z dlužné částky, který je spotřebitel povinen zaplatit věřiteli za období 1 roku a počítá se podle závazně stanoveného vzorce.

Bankovní záruky

Bankovní záruky jsou dnes nejvýznamnější druhem závazkových úvěrových produktů, které banky poskytují. Jsou v různých formách hojně využívány zejména v mezinárodním obchodě.

Bankovní záruka představuje závazek banky zaplatit oprávněné osobě (beneficentovi) určitou peněžní částku podle obsahu a podmínek stanovených v záruční lis-

¹⁶ Jde především o to, že výše úvěru může činit maximálně 70 % ze zástavní hodnoty zastavené nemovitosti a kromě určitých výjimek na zastavené nemovitosti nesmí váznout zástavní právo třetí osoby, které by bylo ve stejném nebo v přednostním pořadí před zástavním právem zajišťujícím pohledávku z hypotečního úvěru nebo její část, zahrnutou do krytí závazků z hypotečních zástavních listů v oběhu.

tině. Záruky mohou být jak *akcesorické* povahy (kde je těsná vazba mezi plněním ze záruky a zaručeným závazkem), tak se velmi často vyskytují ve formě *abstraktní*. Abstraktní záruka není pevně vázána na zajišťovaný závazek, ale povinnost banky plnit ze záruky je dána formulací záruky v záruční listině; obvykle znějí na první výzvu a bez námitek.

Podle povahy zajišťovaného závazku se záruky člení na platební a neplatební. *Platební záruka* (payment guarantee) je zárukou banky za splnění platebního závazku klienta (např. zaplacení faktury, směnky, splacení úvěru atd.). Naproti tomu *neplatební záruka* je zárukou za jiný než platební závazek. K nejvýznamnějším druhům neplatebních záruk patří záruka za nabídku, kauční záruka, akontační záruka.

Za specifickou formu záruky lze považovat i *avalový (ručitelský) úvěr*, jehož podstata je založena na tom, že banka se doložkou „per aval“ zavazuje na směnce za některého ze směnečných dlužníků a v důsledku toho ručí za proplacení směnky, pokud ji nezplatí hlavní směnečný dlužník.

Faktoring

Faktoring je smluvně sjednaný *průběžný odkup krátkodobých pohledávek*, které vznikly dodavateli v důsledku poskytnutí nezajištěného dodavatelského úvěru.

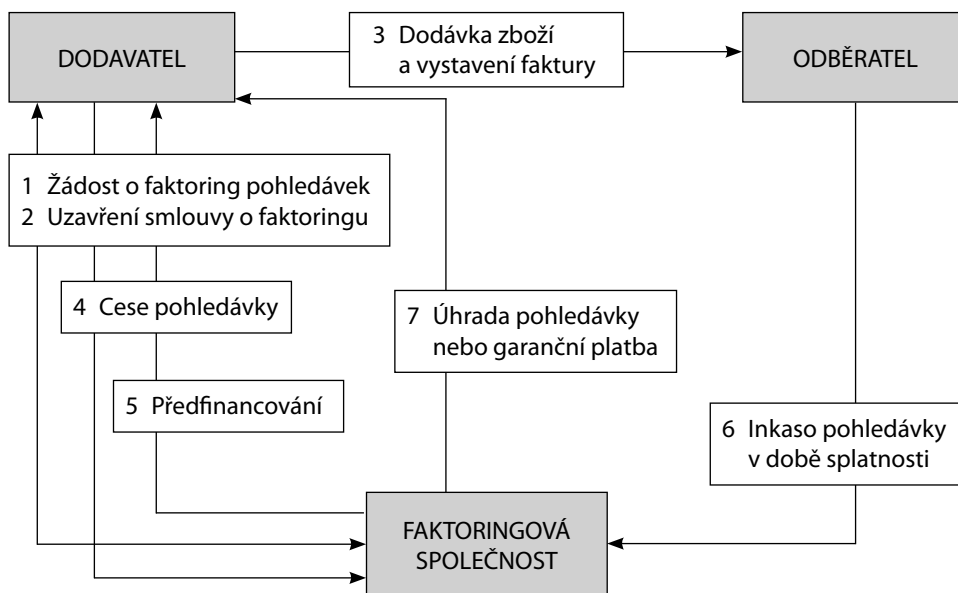
Předmětem odkupu mohou být pohledávky, pro které jsou obvykle charakteristické následující podmínky:

- doba splatnosti pohledávek nesmí být delší než přibližně 180 dní;
- pohledávka vznikla na základě dodavatelského nezajištěného úvěru;
- nesmí s ní být spojena jiná práva třetích osob (např. možnost vzájemné kompenzace pohledávek);
- musí existovat možnost postoupení (cese) pohledávky;
- pohledávka je za subjektem pro faktoringovou společnost s akceptovatelnou bonitou.

Pro dodavatele může na základě smlouvy faktoring plnit tři následující *funkce* (dodavatel může využívat všech tří funkcí najednou či pouze některých z nich):

- *garanční funkci*. Faktoringová společnost přejímá – u tzv. bezregresního neboli pravého faktoringu – úvěrové riziko vyplývající z možnosti platební neschopnosti nebo platební nevěle odběratele. Znamená to, že faktoringová společnost musí – v případě, že odběratel nezplatí – sama provést ve formě garanční platby proplacení pohledávky dodavateli;
- *funkci předfinancování (úvěrování)*. Spočívá v tom, že faktoringová společnost proplácí sjednanou výši odkupovaných pohledávek ihned v okamžiku jejich odkupu;
- *správu pohledávek a jiné služby pro dodavatele*. Faktoringová společnost může na základě smlouvy s klientem poskytovat různé další služby související s odkupovanými pohledávkami.

Průběh faktoringového případu je znázorněn na obrázku 4.1.

Obr. 4.1 Průběh faktoringového případu

Náklady faktoringu se v závislosti na rozsahu funkcí, které faktoring plní, skládají z následujících položek:

- *faktoringová provize* pokrývá faktoringové společnosti náklady spojené (u bez-regresního faktoringu) s převzetím úvěrového rizika odběratele a rovněž náklady spojené se zpracováním faktoringu;
- *úroku*, který se vyskytuje v těch případech, kdy je faktoring spojen s předfinancováním.

Forfaiting

Forfaiting je produktem, který umožňuje financování klientů, včetně krytí rizik spojených s poskytnutým dodavatelským úvěrem. Forfaiting je vhodný zejména pro firmy vyvážející rozsáhlejší celky na střednědobý či dlouhodobý úvěr a potřebují finanční krytí z toho vyplývajících pohledávek, včetně rizik s tím spojených.

Forfaiting je možné charakterizovat jako *odkup střednědobých a dlouhodobých pohledávek*¹⁷ vzniklých při vývozu, popř. dovozu na úvěr, přičemž subjekt odkupující pohledávky – *forfaitér* nemá možnost uplatnit zpětný postih vývozce, jestliže pohledávka není dovozcem řádně zaplacená (neboli riziko nezaplacení přechází na forfaitéra).¹⁸

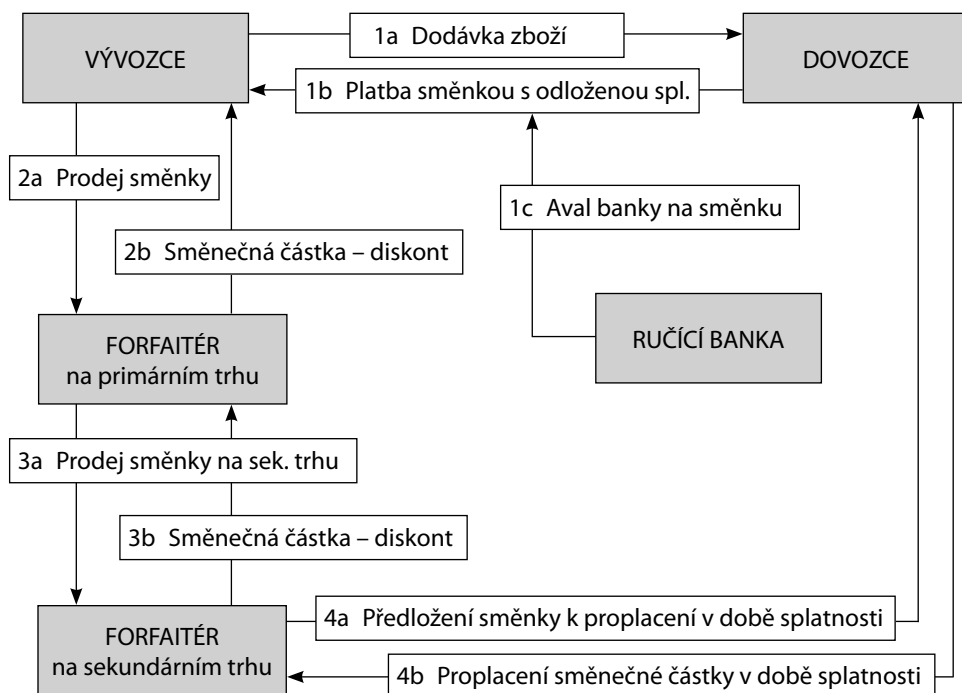
Jde o odkup jednotlivých zajištěných pohledávek podložených abstraktním, snad-

¹⁷ Splatnost pohledávek nebývá kratší než 90 až 180 dnů a může dosahovat 5 až 8 let.

¹⁸ Odkup pohledávek probíhá tzv. „à forfait“, tj. bez možnosti zpětného regresu na vývozce.

no převoditelným instrumentem (nejčastěji jde o vlastní směnku, na které je závazek dlužníka zajištěn avalem banky). Odkup pohledávek probíhá na diskontní bázi, to znamená, že forfaitér proplácí pohledávku ihned při jejím odkupu, přičemž si sráží určitý diskont. Jeho výše závisí především na riziku banky, která avalovala směnku, méně, ve které je denominována, a době splatnosti.

Schematicky je průběh forfaitingové operace ve zjednodušené podobě znázorněn na obrázku 4.2.

Obr. 4.2 Průběh realizační fáze forfaitingové operace

4.6 Depozitní (vkladové) bankovní produkty

Z hlediska banky představují depozitní produkty formy získávání cizího kapitálu, odrážejí se na straně pasiv bankovní rozvahy a banka při nich vystupuje v pozici dlužníka.

Získávání úvěrových finančních zdrojů provádějí banky prostřednictvím celé řady různých produktů. Za základní formy lze považovat

- *přijímání vkladů* v podobě vkladů na viděnou, termínovaných a úsporných vkladů;
- *emise bankovních dluhopisů*, které zahrnují celou škálu různých typů dluhových papírů, lišících se z hlediska splatnosti, způsobu úročení, obchodovatelnosti atd.

Vklady na viděnou

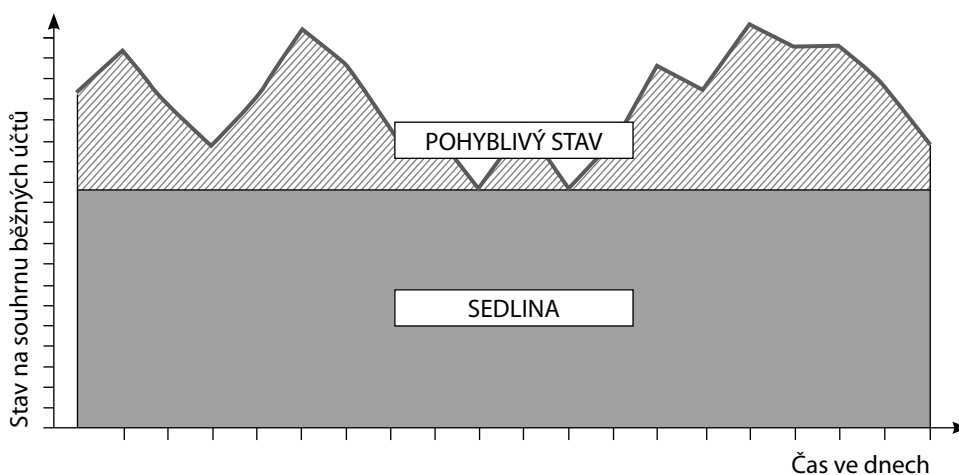
Vklady na viděnou (vklady na požádání, vista vklady, běžné vklady) jsou kdykoli bez výpovědní lhůty splatné vklady klientů u bank. Mají různé formy běžných, resp. kontokorentních účtů, které slouží především k provádění bezhotovostního platebního styku.

Vzhledem k možnosti kdykoli disponovat s vkladem, bývá *úroková sazba* zpravidla relativně velmi nízká, a proto je zůstatek na těchto účtech udržován obvykle pouze ve výši potřebné pro zajištění likvidity majitele účtu.

Z *hlediska bank* představují vklady na viděnou důležitý zdroj refinancování, který se vyznačuje následujícími rysy:

- výše úrokových sazeb je relativně nízká a velmi stabilní (nejsou příliš citlivé na změny tržních úrokových sazeb);
- banky mohou profitovat i na tom, že při provádění platebního styku někdy připisují prostředky na účty příjemců s určitým zpožděním poté, co je samy obdrží, z čehož jim plynou úrokové výhody (tzv. *float zisk*);
- výhodnost vkladů na viděnou pro banku zvyšuje i existence tzv. *sedliny*. Podstata sedliny vyplývá z toho, že jistá část těchto vkladů zůstává bance prakticky trvale k dispozici, přestože se celkový stav vkladů na viděnou denně mění (viz obr. 4.3). To je způsobeno tím, že
 - klienti obvykle zcela nevyčerpávají zůstatky na svých účtech;
 - platby z účtů odcházející z banky, a naopak příjmy přicházející na účty do banky se částečně vyrovnávají;
 - při převodech mezi účty klientů v rámci jedné banky se celkový stav vkladů na viděnou nemění.

Výše a stabilita sedliny zpravidla roste s velikostí banky.

Obr. 4.3 Princip sedliny na souhrnu běžných účtů

Termínované vklady

Termínované vklady jsou vklady na pevnou (výše vkladu se během jeho trvání obvykle nemění) a zpravidla větší částku, kterou klient ukládá u banky za účelem vyššího úrokového výnosu s tím, že se po sjednanou dobu dobrovolně vzdává možnosti disponovat s vkladem.

Z hlediska způsobu časového omezení dispozice s vkladem se rozeznávají dva *druhy termínovaných vkladů*:

- *vklady na pevnou lhůtu* jsou termínované vklady deponované v bance na předem pevně sjednanou lhůtu, zpravidla jde o lhůty od jednoho týdne do několika měsíců, termín splatnosti může být sjednán i na přesně vymezený den;
- *vklady s výpovědní lhůtou* představují termínované vklady, u nichž je dispozice omezena předem sjednanou výpovědní lhůtou.

Úrokové sazby z termínovaných vkladů jsou tím vyšší, čím vyšší je vklad (tzv. pásmové úročení) a čím delší je doba splatnosti (resp. výpovědní lhůta). U vkladů na pevnou (a zejména krátkodobou) lhůtu jsou většinou stanoveny fixně pro celou dobu splatnosti, u vkladů s výpovědní lhůtou se většinou mění během trvání vkladu.

Termínovaných vkladů využívají především domácnosti a podnikový sektor. Termínované vklady jim umožňují optimalizovat rozložení finančních prostředků tak, aby přinášely určitý úrokový výnos při zachování likvidity a relativně velmi malé rizikovitosti.

Pro *banku* znamenají termínované vklady důležitý zdroj. Ve srovnání s vklady na viděnou jsou termínované vklady spojeny s nižšími obslužnými náklady. I když jsou termínované vklady spíše krátkodobé povahy a jejich celková výše se může v čase měnit, jejich určitá část opět zůstává bance (podobně jako u vkladů na viděnou) trvale k dispozici.

Úsporné vklady

Úsporné vklady jsou vklady na úsporných vkladových účtech, proti kterým je bankou vystaven doklad, nejčastěji ve formě vkladní knížky (může jít i o vkladní list). Dispozice s vkladem je možná pouze proti předložení tohoto dokladu. Na rozdíl od termínovaných vkladů se v průběhu uložení *mění zůstatek* v důsledku vkladů a výběrů. Jejich výhodou pro banky je to, že jsou relativně stabilním zdrojem, méně citlivým na vývoj úrokové míry než termínované vklady.

Podíl úsporných vkladů na celkových pasivech bank postupně klesá, určitý význam si udržují vklady na vkladních knížkách u spořitelen.

Bankovní dluhové cenné papíry

Kromě přijímání vkladů patří k rozšířeným formám bankovních depozitních produktů i emise různých druhů bankovních dluhových cenných papírů.

Jednotlivé druhy se mohou navzájem odlišovat v řadě charakteristik, ve srovnání s vklady však mají všechny dluhové cenné papíry jednu významnou odlišnost: ne-

vztahuje se na ně zákonné pojištění vkladů. Pro klienta z toho obecně vyplývá vyšší riziko, naopak z hlediska banky to znamená, že z těchto zdrojů neplatí příspěvek do fondu pojištění vkladů.

Bankovní dluhopis je cenný papír, s nímž je spojeno právo majitele na splacení dlužné částky a povinnost banky jako emitenta toto právo uspokojit. Může být vydán v listinné nebo zaknihované podobě.

Speciálním druhem dluhopisů emitovaných bankami jsou *hypoteční zástavní listy*, jejichž krytí je zabezpečeno zástavním právem na nemovitosti. Banky totiž zdroje získané emisí hypotečních zástavních listů mohou použít pouze na poskytování hypotečních úvěrů.

Vzhledem k tomu, že hypoteční úvěry jsou v důsledku zajištění zástavním právem k nemovitostem relativně málo rizikové, jsou z tohoto důvodu i hypoteční zástavní listy relativně velmi bezpečným cenným papírem.

Zvláštní formu dluhových cenných papírů představují *depozitní směnky*, jejich režim ovšem nepodléhá zákonu o dluhopisech, nýbrž se řídí zákonem směnečným a šekovým. Podstata depozitní směnky spočívá v tom, že banka vystavuje ve prospěch klienta vlastní směnku a zavazuje se tak vyplatit oprávněnému majiteli směnky v době její splatnosti směnečnou částku. Klient získává směnku proti složení směnečné částky (popř. její diskontované výše) bance.

Stavební spoření

Princip stavebního spoření spočívá, zjednodušeně řečeno, v tom, že účastníci stavebního spoření po jistou dobu spoří a po splnění určitých podmínek získávají zpět nejen své úspory, ale i nárok na poskytnutí účelového stavebního úvěru. Podstatnou výhodou stavebního spoření je to, že podmínky stavebního spoření, včetně fixní úrokové sazby z vkladů i z úvěru, jsou pevně stanoveny při uzavření smlouvy a nelze je v jejím průběhu měnit.

4.7 Platebně zúčtovací bankovní produkty

Zabezpečování platebního styku patří k jednomu z nejvýznamnějších úkolů, které banky ve vyspělých tržních ekonomikách plní.

Platební styk se provádí jednak prostřednictvím hotových peněz, jednak bezhotovostními převody. I když význam hotovostního platebního styku nelze nikterak podceňovat, rozhodující část plateb probíhá bezhotovostně.

Tuzemský bezhotovostní platební styk je obvykle organizován prostřednictvím bank tak, že jednotlivé banky mají svůj účet u *clearingové banky*¹⁹ a prostřednictvím těchto účtů jsou zúčtovány veškeré platby mezi jednotlivými bankami a potažmo i klienty těchto bank.

¹⁹ U nás tuto funkci plní Česká národní banka, která provozuje mezibankovní platební systém CERTIS.

V rámci mezinárodního platebního styku provádějí banky bezhotovostní platební styk buď prostřednictvím mezinárodních zúčtovacích systémů, jejichž význam se v Evropě zvýšil zejména se zavedením eura, nebo prostřednictvím vzájemných účtů. Tyto účty se z pohledu dané banky rozlišují na:

- *nostro účty* – účty, které má daná banka u jiné banky (jde ve své podstatě o běžný účet, který má tato banka otevřen u jiné banky);
- *loro účty* – účty, které daná banka vede pro jiné banky.

Příkazy k úhradě a inkasu (bankovní převody)

Prostřednictvím příkazů k úhradě, v mnohem menší míře i příkazů k inkasu, probíhá největší část platebního styku. *Příkaz k úhradě* dává bance majitel účtu a požaduje po ní, aby provedla určitou platbu z jeho účtu ve prospěch účtu jiného subjektu.

Příkaz k inkasu je „zrcadlovým“ instrumentem k příkazu k úhradě. Pokyn k provedení platby zde vychází nikoli od dlužníka, nýbrž od věřitele. K tomu, aby banka takový příkaz k platbě provedla, musí být tento způsob mezi bankou, dlužníkem i věřitelem předem dohodnutý.

Příkazy k úhradě se využívají i v rámci mezinárodního platebního styku, kde bývají označovány jako *hladké platby*.

Šeky

Šek je klasický platební instrument, jehož význam zejména v důsledku rozšíření platebních karet v posledních letech významně klesá. Jde o cenný papír, který obsahuje bezpodmínečný příkaz výstavce šeku bance, aby vyplatila z jeho běžného účtu (resp. z úvěrového účtu) oprávněnému majiteli šeku na šeku uvedenou peněžní částku.

Náležitosti šeku a způsob jeho použití jsou upraveny v zákonu směnečném a šekovém.²⁰

Podle zákona musí šek obsahovat tyto *podstatné náležitosti*:

- *označení, že jde o šek*, které musí být obsaženo ve vlastním textu listiny a v jazyku, v němž je tato listina – šek – sepsána;
- *bezpodmínečný příkaz zaplatit určitou peněžitou sumu*;
- *jméno toho, kdo má platit*. Tato osoba se označuje jako šekovník a může jí být v zásadě pouze banka;
- *údaj místa, kde má být placeno*;
- *datum a místo vystavení šeku*;
- *podpis výstavce*, který musí být v souladu s podpisovým vzorem k účtu a sjednaným způsobem podepisování.

Pokud na šeku chybí některá z uvedených náležitostí (kromě zákonem povolených výjimek), není tato listina platná jako šek.

Zákon pro šek (na rozdíl od směnky) jednoznačně stanoví, že šek je splatný vždy

²⁰ Viz zákon č. 191/1950 Sb.

na viděnou; to nelze změnit žádnou doložkou, každá taková doložka platí za nenasanou. Toto ustanovení však nelze chápat tak, že každý šek je při předložení šekovníkovi (resp. jiné bance) okamžitě proplacen. Šekovník proplácí šek pouze v tom případě, kdy je dostatečně krytý zůstatkem na účtu vystavce šeku. Šek je třeba předložit k proplacení ve stanovených lhůtách ode dne vystavení, které jsou dány podle místa vystavení a splatnosti šeku.²¹ Během těchto lhůt nemůže vystavce šek odvolat.

Platební karty

Platební karta je plastická karta, odpovídající (z hlediska materiálu, rozměrů, konstrukce) mezinárodním normám, kterou oprávněný držitel může provádět bezhotovostní platby a výběry hotovostí z běžného účtu, k němuž je karta vystavena.

Platební karta obsahuje následující nezbytné *náležitosti*:

- označení *vydavatele karty*. Nejvýznamnější vydavatele platebních karet lze v současné době rozdělit do tří skupin
 - banky a bankovní asociace (VISA, Europay/MasterCard, JCB),
 - finanční společnosti (American Express, Diners Club),
 - obchodní domy, letecké, telekomunikační, olejářské společnosti apod.;
- *jméno držitele platební karty*, popř. určitou formu identifikace držitele karty (např. rodné číslo, podpis);
- *číslo* platební karty;
- *platnost* platební karty;
- *záznam dat*. Záznam dat může být na kartě ve formě magnetického proužku nebo mikročipu. Vzhledem k přechodu na čipové karty, jsou v současné době nově vydávány karty obvykle vybaveny čipem i magnetickým proužkem. Výhodou čipových karet je kapacita čipu, která umožňuje uchovat údaje potřebné nejen k identifikaci karty, ale celou řadu dalších údajů. Při placení kartou tak odpadá nutnost ověřovat některé údaje spojením s bankou klienta (např. ověření denního limitu). Kapacita čipu dovoluje využití karty i pro více aplikací najednou. Čipové karty jsou rovněž ve srovnání s kartami s magnetickým proužkem bezpečnější proti zneužití.

Hlavní mezinárodní systémy bankovních platebních karet dnes pracují na podobných principech, pro které je typické rychlé a bezpečné provedení plateb a jejich zúčtování. Celý *průběh transakce kartou* lze rozdělit do tří základních fází:

- *ověření transakce (autorizace)*. To spočívá v kontrole údajů na kartě, a pokud výše transakce přesahuje autorizační limit přijímacího místa, musí být provedena tzv. autorizace, to znamená ověření finančního krytí transakce;
- *přenos transakce do clearingového systému*. Ten probíhá prostřednictvím počítačové sítě, na kterou jsou jednotlivé banky zúčastněné v daném kartovém systému

²¹ Pokud byl šek vystaven a je splatný v téže zemi, je lhůta 8 dnů, v různých zemích téhož kontinentu 20 dnů a v různých světadílech 70 dnů.

- z celého světa napojeny. Systém provádí clearing veškerých plateb uskutečněných prostřednictvím karet během daného dne;
- *zúčtování plateb*. To provádí zúčtovací banka na základě výstupu z clearingového systému v podobě kreditních či debetních sald jednotlivých bank.

Druhy platebních karet

Platební karty lze členit podle různých hledisek. Zastavíme se pouze u základní klasifikace karet podle *způsobu zúčtování* transakcí provedených kartou neboli kdy a jakým způsobem je platbou (výběrem hotovosti) účet držitele karty skutečně zatížen. Rozlišujeme tři druhy karet:

- *charge karta* je historicky nejstarším typem platební karty, u níž provádí držitel karty úhradu provedených plateb podle jejich měsíčního výpisu, který mu zasílá vydavatel karty;
- *kreditní, úvěrová karta* je karta, u které držitel karty nemusí uhradit své závazky bezprostředně, ale má nárok čerpat revolvingový úvěr do sjednané výše;
- *debetní karta* je karta, u níž jsou platby zaúčtovány na účet neprodleně po tom, kdy banka obdrží zprávu o jejich provedení.

Elektronické peněženky a elektronické peníze

Elektronická peněženka je čipová karta, která má přímo v sobě uloženu určitou peněžní hodnotu v podobě elektronických peněz. *Elektronickými penězi* se rozumí peněžní hodnota, která

- představuje pohledávku za vydavatelem elektronických peněz,
- je uchovávaná elektronicky,
- je vydávaná proti přijetí peněžních prostředků v hodnotě ne nižší, než je hodnota vydávaných elektronických peněz,
- je přijímána jako platební prostředek jinými osobami než vydavatelem elektronických peněz.

Elektronické peněženky jsou určeny k placení zejména drobných částek. Zaplacená částka se z peněženky odepíše ihned při placení.

Kromě čipových elektronických peněženek se můžeme setkat s využitím elektronických peněz i jiným způsobem, například v podobě bezkontaktních karet, mobilů či vedených pouze v paměti počítačů.

Dokumentární akreditiv

Dokumentární akreditiv je instrument, jehož vznik a rozšíření si vynutila relativně vysoká rizika spojená s obchodními platbami ve vztahu k zahraniční. Pomocí akreditivu lze riziko nezaplacení protistranou eliminovat. Kromě hlavní oblasti – platebního styku se zahraničím, kde dochází k využití akreditivů nejčastěji – se můžeme setkat s akreditivem i v rámci tuzemského platebního styku.

Dokumentární akreditiv obecně představuje obvykle neodvolatelný²² závazek banky, že na základě žádosti klienta (*příkazce*) a na jeho účet poskytne oprávněné osobě (*beneficientovi*) určité plnění, jestliže ta splní do určité doby stanovené akreditivní podmínky, kterými je předání přesně stanovených dokumentů.

Průběh dokumentárního akreditivu v mezinárodním platebním styku se obvykle odvíjí mezi čtyřmi zúčastněnými subjekty.²³ Jsou to:

- *příkazce*, kterým je obvykle kupující, jenž dává příkaz k otevření akreditivu;
- *banka otevírající akreditiv*, která je obvykle bankou příkazce;
- *oprávněný (beneficient)*, kterým je obvykle prodávající (dodavatel, vývozce), jenž se akreditivem zajišťuje proti riziku nezaplacení ze strany kupujícího;
- *potvrzující, resp. avizující banka*, která potvrzuje, resp. pouze oznamuje otevření akreditivu beneficiantovi; jde o banku v místě beneficianta, v ideálním případě současně o korespondenční banku otevírající banky.

Samotný průběh dokumentárního akreditivu můžeme rozdělit do tří fází:

1. *Sjednání podmínek akreditivu* – tato fáze předchází samotnému otevření akreditivu.
2. *Otevření akreditivu* – kupující žádá svou banku, aby vystavila za dojednaných podmínek akreditiv ve prospěch prodávajícího. Pokud jsou splněny všechny podmínky požadované bankou, otevře banka akreditiv. Informuje o tom jednak příkazce, jednak – zpravidla prostřednictvím korespondenční banky – beneficianta. Schematicky je průběh otevření akreditivu znázorněn na obrázku 4.4.
3. *Použití (likvidace) akreditivu*. Poté, co prodávající odeslal zboží a má připravené veškeré akreditivní dokumenty, předkládá je ve stanovené lhůtě potvrzující (avizující) bance. Ta prověří, zda přesně odpovídají podmínkám v akreditivu. Pokud jsou dokumenty v pořádku, provede v akreditivu sjednané plnění. Průběh použití (likvidace) dokumentárního akreditivu je znázorněn na obrázku 4.5.

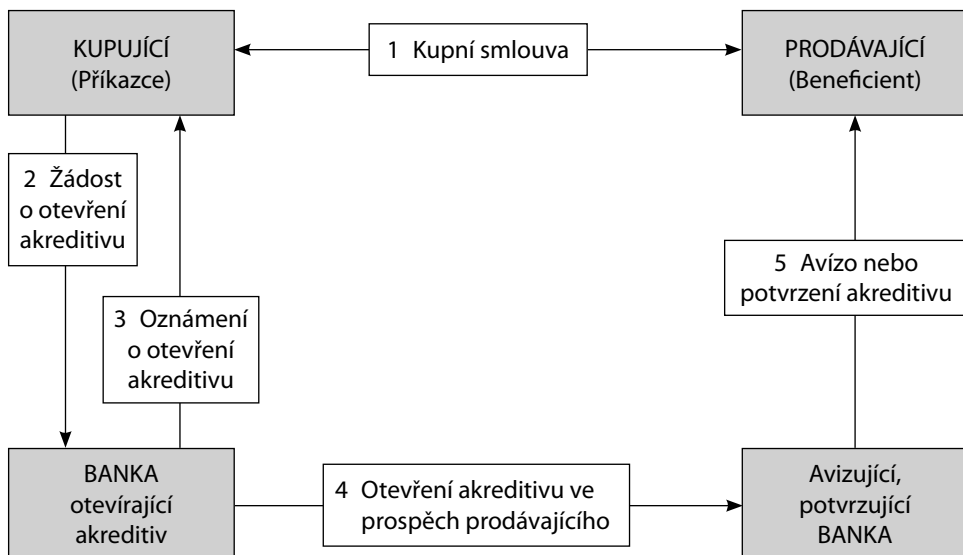
Dokumentární inkaso

Druhým platebním instrumentem, rozšířeným v zahraničně obchodních vztazích, je dokumentární inkaso.

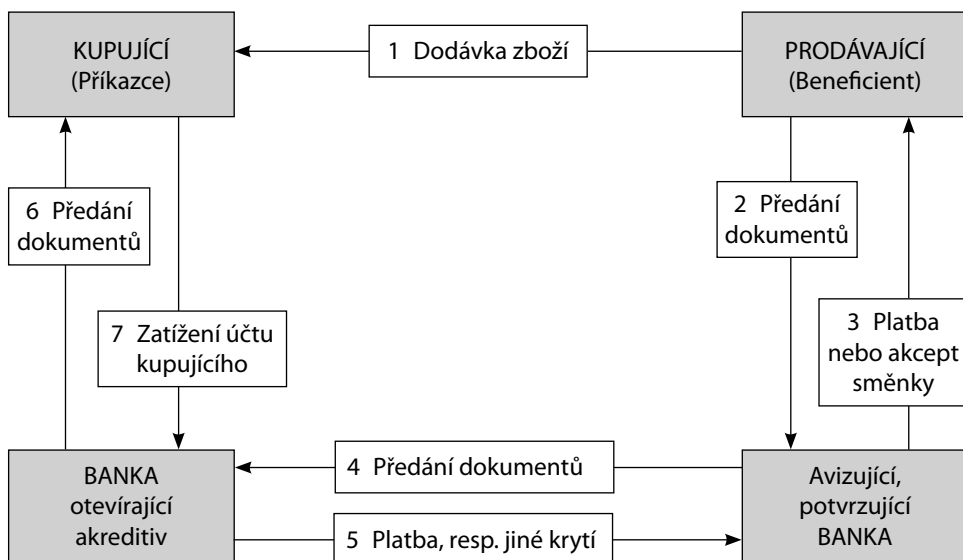
Dokumentární inkaso představuje příkaz příkazce, kterým je prodávající (dodavatel, vývozce), své bance (*vysílající banka*), aby pro něj sama či prostřednictvím své korespondenční banky (*inkasní banka*) vyinkasovala u třetí osoby – *trasáta*, tzn. kupujícího (odběratele, dovozce), určitou peněžní částku nebo jiné plnění proti předání dokumentů, které obdržela od příkazce.

²² Neodvolatelný akreditiv lze měnit, popř. zrušit pouze se souhlasem všech zúčastněných stran. O odvolatelné akreditivy jde tehdy, jsou-li takto výslovně označeny, v praxi se vyskytují zřídka, protože nedávají beneficiantovi záruku plnění (banka může akreditiv jednostranně odvolat).

²³ V tuzemském platebním styku může být průběh jednodušší a může se odehrávat pouze za účasti jediné banky.

Obr. 4.4 Průběh otevření dokumentárního akreditivu

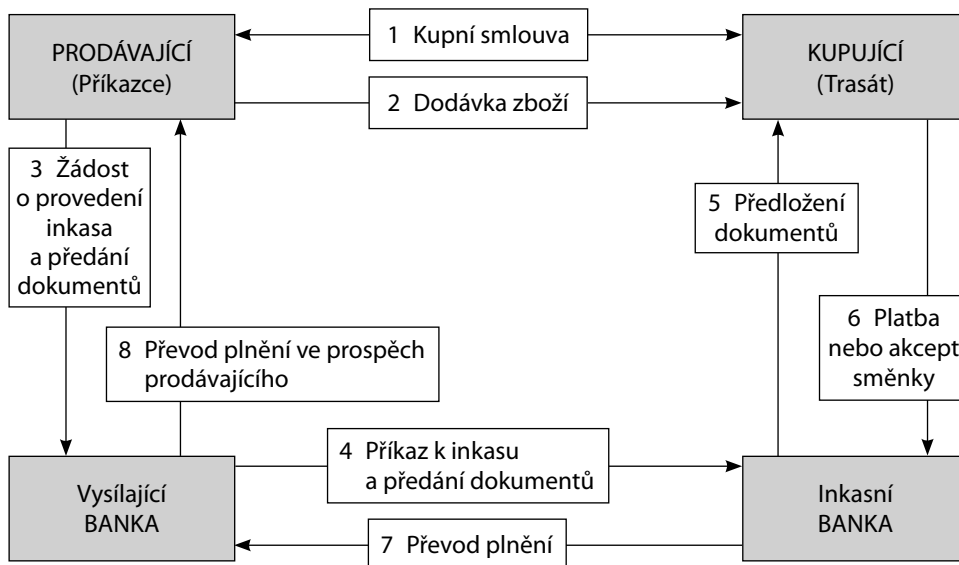

Obr. 4.5 Průběh použití dokumentárního akreditivu

Banka přebírá odpovědnost za správné provedení inkasních úkonů podle podmínek dohodnutých s příkazcem, avšak, na rozdíl od akreditivu, *nepřebírá žádnou záruku, že bude plnění provedeno*. Z tohoto důvodu je pro prodávajícího dokumentární inkaso méně jistým způsobem placení ve srovnání s akreditivem. Na druhé straně je

však jistější než hladká platba (bankovní převod), protože u dokumentárního inkasa se kupující dostane ke zboží až po jeho zaplacení.

Oproti dokumentárnímu akreditivu je *průběh dokumentárního inkasa* mnohem jednodušší. Schematicky je jeho průběh znázorněn na obrázku 4.6.

Obr. 4.6 Průběh dokumentárního inkasa